

Traditie en vernieuwing

In de aanloop naar de vernieuwingen van de 20^e eeuw heeft de 19de eeuw het bouwen in Nederland blijvend veranderd. Lange tijd is die verandering gezien als een ontwikkeling die onontkoombaar leidde naar de triomf van het Nieuwe Bouwen. Een dergelijke rechtlijnige, optimistische visie op de geschiedenis van de bouwkunst is achterhaald. Er is eerder sprake van een winst en verlies rekening die voor ieder aspect van het bouwen anders kan uitvallen. In het artikel van De Vries wordt niet alleen aangetoond dat een deel van het vakwerk verloren ging bij de opheffing van de gilden, maar ook dat dit verlies aan vakmanschap nog doorwerkt in de huidige restauratiepraktijk. Ondanks de intense hernieuwde aandacht voor kunstige composities in baksteen bij de Amsterdamse School is het niveau van de meesterproeven nooit meer gehaald.

Dit verlies van het directe contact van meester en gezel is ook de verklaring voor de opkomst van tekenonderwijs tot verheffing van de bouwkunst. Het *Bulletin* heeft die ontwikkeling van het professionaliseren van het vak van architect al vroeg in een aantal artikelen aan de orde gesteld.

R.C. Hekkers publicatie 'De Nederlandse bouwkunst in het begin van de 19de eeuw' uit 1951 mag baanbrekend genoemd worden. Ruim dertig jaar later volgden twee bijdragen die licht wierpen op het onderwijs in die periode. J. Reynaerts schreef in 1985 over 'Prijsuitreikingen uit het Amsterdamse bouwkundig onderwijs 1820-1844' en een jaar later volgde door E.B.M. Lottman 'Het koninklijk besluit van 13 april 1817 en de getuigschriften van bekwaamheid tot het geven van (bouwkundig) tekenonderwijs'. In beide artikelen spelen Amsterdam en de opleiding een belangrijke rol, aspecten die in een andere vorm bekroning kregen in het proefschrift van C.P. Krabbe getiteld *Ambacht, kunst, wetenschap: de bevoororing van de bouwkunst in Nederland (1775-1880)* uit 1998.

Het artikel van Meischke en Zantkuijl brengt een relatief onbekend boekje van de Amsterdamse aannemer-architect J. van Straaten (1781-1858) onder de aandacht. Het werd in 1812 geschreven, zeven jaar voordat dezelfde Van Straaten een "Maatschappij tot aanmoediging van de bouwkunde" had opgericht die zich de vraag stelde: "Hoedanig moet een Leerboek der Bouwkunde ingericht zijn, zowel wat inhoud als vorm betreft, om hetzelfde tot eene beknopte, doch tevens duidelijke en volledige handleiding te doen strekken voor den Nederlandschen architect en werkman?"

Onder auspiciën van de Maatschappij tot nut van 't algemeen zou pas in 1833 een bekroonde publicatie ten behoeve van de werkman volgen. Meer geschikt voor architecten was het handboek van W.C. Brade uit 1827, terwijl J.D. Pasteur rond dezelfde tijd een boek voor toekomstige civiel-ingenieurs en genie-officieren schreef. Die leerboeken legden de nadruk op de grotere architectuur. Het aardige van de publicatie van Van Straaten is dat het een unieke bron voor kennis van het bur-

gerwoonhuis uit die periode is. Meischke stelt terecht dat er weinig bekend is uit deze 'duistere periode' waar grote veranderingen plaatsvonden. Dat komt omdat juist de alledaagse architectuur moeilijk in het grote verhaal van de ontwikkeling van de bouwkunst is in te passen. De veranderende, alledaagse behoeften zorgen voor aanpassingen van de wooncultuur, een prelude op de later zo massaal geproduceerde 'doorzonwoning' van de 20^e eeuw.

Bij de zeldzame grote monumentale gebouwen in Nederland dreigt eerder het omgekeerde. Te snel wordt een oordeel gevormd in het licht van de bekende grote verhalen. Zo is het na lezing van *Surveiller et Punir* van Foucault bijna onmogelijk om nog open en onbevangen het verhaal van de totstandkoming van de koepelgevangenis in Nederland te beschrijven zonder het woord 'panopticum'. Natuurlijk is het volledig isoleren en observeren van de gestraften het hoofdthema van het toen zeer moderne Nederlandse strafsysteem. In de overgang naar de koepelgevangenis is het vinden van een zo rationeel en duurzaam en dus goedkoop mogelijke oplossing minstens zo belangrijk. Toch is ook bij dit onderwerp de wil van de ontwerper om bouwkunst te maken belangrijk. Het lukt Tichelhoven goed om het ideologisch zo zwaar beladen beeld te onderzoeken op de feitelijke productievoorzwaarden.

Toen Rem Koolhaas als een van zijn eerste opdrachten in Nederland de renovatie van de Koepelgevangenis in Arnhem mocht onderzoeken, richtte hij zich wel direct en agressief op het beeld van het alziend oog. In zijn S,M,L,XL (1995) gebruikt hij in de toelichting zelfs het snijden met een scheermes in een oog, uit de surrealistische film *un chien andalou*, als beeld. In de renovaties die daarna zijn uitgevoerd zijn misschien de ondermijning van het hoofdvolume en het lege centrum daar nog een echo van.

Dat ook op geheel andere wijze architectuur agressieve elementen in zich kan hebben toont Rosa Visser-Zaccagnini al in haar titel aan: 'Een Hollands paleis in Limburg'. Is het stadhuis van Maastricht van Pieter Post nog een uiterst subtiel spel tussen de verschillende machten en culturen die toen en gedeeltelijk nu nog samenkomen in Maastricht, het ontwerp van de Rotterdamse ingenieur in Rijksdienst, Bremer, laat in het hart van Maastricht het 'gouvernement' nadrukkelijk aanwezig zijn. Hoewel het om een modern en efficiënt kantoor- en bestuursgebouw gaat, past het ook in de wil om de lijn van de geschiedenis te willen vasthouden en een schakel in de ware en eeuwige bouwkunst te maken. Dat Bremer ook student was geweest van de eerste hoogleraar bouwkunst van de moderne bouwkundeopleiding in Delft maakt dit nummer nog meer tot een eenheid dan de redacteurs vermoeden toen ze aan de samenstelling begonnen.

Namens de redactie, Rob Dettingmeijer en Dirk de Vries